Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΝΕΑΡΧΟΥ ΚΛΗΡΙΔΗ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ

Ο Νέαρχος Κληρίδης (Αγρός 1892 - Λευκωσία 1969) συγκαταλέγεται ανάμεσα στους πρωτοπόρους συγγραφείς βιβλίων και μελετών, που αφορούν στην κυπριακή μοναστηριολογία και την τοπική εκκλησιαστική παράδοση, και συνέβαλε όσο λίγοι στην καταγραφή και διάσωση του λαϊκού πολιτισμού του τόπου[1]. Όπως σημειώνει στην αυτοβιογραφία του, που δημοσίευσε ένα χρόνο πριν από τον θάνατό του στο βιβλίο για τα δημοτικά τραγούδια της Κύπρου, το ενδιαφέρον του αυτό εκδηλώθηκε από τα πρώτα χρόνια του διορισμού του στο Αρρεναγωγείο της γενέτειράς του Αγρού, στα τέλη της δεκαετίας του 1910, όταν κάθε οικογένεια, με βάση τα θέσμια της εποχής, είχε αναλάβει με τη σειρά να μεριμνά, προσκαλώντας τον στον χώρο διαμονής της, για την καθημερινή σίτισή του. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, τού δόθηκε τότε η ευκαιρία να παρατηρήσει τις διάφορες εκφάνσεις του λαϊκού βίου και να συμμετάσχει σε ένα τρόπο ζωής, που παρέμενε αναλλοίωτος για αιώνες[2]. Αργότερα δε, κατά τη διάρκεια της διδασκαλικής του εργασίας στο Δάλι, στη Λάρνακα και στη Λευκωσία, συστηματοποίησε την προσπάθεια αυτή της συλλογής πρωτογενούς ιστορικού και λαογραφικού υλικού, που αξιοποίησε στη συνέχεια στο ευρύτατης θεματικής συγγραφικό του έργο.

Ο Κληρίδης εξέδωσε 50 περίπου σχολικά και άλλα 27 αυτοτελή βιβλία, ενώ δημοσίευσε πέραν των 530 μελετών, οι περισσότερες από τις οποίες αφορούν σε πτυχές της κυπριακής ιστορίας και της λαϊκής ζωής. Όπως διαπιστώνουμε από τον εκτενή κατάλογο με την εργογραφία του, που επίσης δημοσίευσε ένα χρόνο πριν από τον θάνατό του[3], μεγάλο μέρος από το έργο του, και ειδικότερα αυτό που αφορά στην κυπριακή μοναστηριολογία και στις τοπικές εκκλησιαστικές παραδόσεις, γράφτηκε ύστερα από τη συνταξιοδότησή του, το έτος 1948, και, κυρίως, ύστερα από το έτος 1955, οπότε απεσύρθη από τη θέση του Γραμματέα του Συνεργατικού Ταμιευτηρίου Διδασκάλων Κύπρου, στην ίδρυση του οποίου είχε

1. Για τον βίο και το έργο του Νέαρχου Κληρίδη βλ. Κύπρου Χρυσάνθη, «Νέαρχος Κληρίδης», *Κυπριακαί Σπουδαί* 33 (1969) v-xi· Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία [6]2010, σ. 248-249· Ανδρέα Σοφοκλέους, *Νέαρχος Κληρίδης 1892-1969*, Λευκωσία 2014.

2. *Κυπριακά Δημοτικά Τραγούδια*, τ. Β΄, Λευκωσία 1968, σ. 155. Ας σημειωθεί ότι από την αυτοβιογραφία του (*Ό.π.*, σ. 151-166) αντλούνται πολλά επιπρόσθετα στοιχεία, που συμπληρώνουν τα όσα καταγράφονται στα προαναφερθέντα κείμενα για τη ζωή του.

3. *Κυπριακά Δημοτικά Τραγούδια*, τ. Β΄, ό.π., σ. 166-180.

πρωτοστατήσει. Μπόρεσε τότε, απερίσπαστος, να αφοσιωθεί συστηματικά στον συγγραφικό τομέα και να διασώσει με τις μελέτες του τον λαογραφικό πλούτο της Κύπρου, που συνέχισε να συλλέγει μεθοδικά μέχρι τον θάνατό του.

Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί ότι μικρότερο σε όγκο συγγραφικό έργο έχει να επιδείξει ο πρωτοπόρος αυτός λαογράφος και πριν από τις προαναφερθείσες χρονολογίες. Για παράδειγμα, δημοσιεύματά του, που αφορούν στην κυπριακή μοναστηριολογία, εντοπίζονται στο περιοδικό «Κυπριακά Χρονικά», το 1934, τόσο για τον ναό του Αγίου Σάββα Λευκωσίας, ο οποίος υπήρξε, κατά παράδοση, Μετόχιο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κύπρο, όσο και για τη Μονή της Παναγίας της Σκουριώτισσας[4]. Επίσης, στην ίδια περίοδο ανάγεται και η έναρξη των δημοσιεύσεών του στο ετήσιο «Δελτίον» της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών των περίπου είκοσι ακολουθιών Αγίων, που τιμώνται ιδιαίτερα στην Κύπρο, από χειρόγραφες φυλλάδες, τις οποίες εντόπισε σε ναούς διαφόρων χωριών του νησιού. Είναι αξιοσημείωτο ότι στους προλόγους των δημοσιεύσεων αυτών, ο Κληρίδης κατέγραψε και διέσωσε τις σχετικές παραδόσεις για τους βίους των ανωτέρω Αγίων και την επίδρασή τους στη ζωή των κατοίκων, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την κυπριακή αγιολογία και την τοπική εκκλησιαστική παράδοση[5].

Όπως είχαμε τονίσει και παλαιότερα[6], η μελέτη της ιστορίας των κυπριακών μοναστηριών ανάγεται στα μέσα του 18ου αιώνα, οπότε ο Σχολάρχης της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας (1742-1760) και μετέπειτα Πατριάρχης Ιεροσολύμων (1766-1770) Εφραίμ ο Αθηναίος εξέδωσε το ιστορικό των Σταυροπηγιακών Μονών Κύκκου και Μαχαιρά, το 1751 και το 1756, αντιστοίχως. Η μελέτη αυτή συνεχίστηκε στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, από διάφορους ερευνητές, που είτε σε ευρύτερες εργασίες τους, όπως ο Αθανάσιος Σακελλάριος, το 1890, είτε σε άλλες πιο εξειδικευμένες, όπως ο Ιωάννης Χατζηιωάννου για τη

4. «Ο Ναός του Αγίου Σάββα Λευκωσίας», *Κυπριακά Χρονικά* 10 (1934) 135-147· «Μία παράδοσις περί Σκουριωτίσσης», *Κυπριακά Χρονικά* 10 (1934) 215-215.

5. Για τη σημασία των προλόγων αυτών βλ. Κ. Χρυσάνθη, «Νέαρχος Κληρίδης», *ό.π.*, σ. vi-vii, όπου παρατίθεται και κατάλογος με τις ακολουθίες των Αγίων, που δημοσίευσε κατά καιρούς.

6. Κωστή Κοκκινόφτα, «Νέαρχου Κληρίδη: Μοναστήρια της Κύπρου. Θρύλοι και Παραδόσεις», *Κυπριακή Βιβλιοφιλία* 38 (2016) 30-32.

ζωή και τη διδασκαλία του Αγίου Νεοφύτου, το 1914[7], αναφέρονται σε κάποια από τα μοναστήρια του τόπου. Οι βάσεις, όμως, της συστηματικής μελέτης τους τέθηκαν από τον καθηγητή του Ιεροδιδασκαλείου της Λάρνακας, από το οποίο αποφοίτησε ο Νέαρχος Κληρίδης, Μικρασιάτη φιλόλογο Ιωάννη Συκουτρή, στις αρχές της δεκαετίας του 1920, όταν άρχισε να δημοσιεύει, στο περιοδικό «Κυπριακά Χρονικά», μονογραφίες κυπριακών μοναστηριών, όπως του Αγίου Μηνά, της Αγίας Θέκλας και άλλων[8]. Σχετικές μοναστηριολογικές μελέτες δημοσίευσε επίσης, στο ίδιο περιοδικό και αλλού, ο Λαρνακέας ιστοριοδίφης και ιατρός στο επάγγελμα Νεοκλής Κυριαζής, τις οποίες συστηματοποίησε σε αυτοτελή έκδοση το 1950[9], καθώς και άλλοι πρωτοπόροι μελετητές της τοπικής ιστορίας, όπως ο λόγιος δικηγόρος Λοΐζος Φιλίππου στο περιοδικό «Πάφος», το οποίο εξέδιδε από το 1935 μέχρι το 1947[10].

Κανένας, όμως, από τους συγγραφείς αυτούς δεν ασχολήθηκε συστηματικά με τους θρύλους και τις παραδόσεις, που αναφέρονταν στα μοναστήρια και στα προσκυνήματα του νησιού, αλλά περιορίστηκαν, κυρίως, στην παράθεση ιστορικών ή άλλων σχετικών στοιχείων. Το κενό αυτό κάλυψε ο Κληρίδης, από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και τις αρχές της αμέσως επόμενης, με κείμενα, που συνέτειναν στη διάσωση πολλών πτυχών της τοπικής μοναστηριακής παράδοσης. Η αρχή έγινε με το βιβλίο «Συμβολή στην ιστορία της Πιτσιλιάς: Η Μονή του Μεγάλου Αγρού», που εξέδωσε το 1948, όπου ο ακαταπόνητος αυτός λαογράφος αξιοποίησε τα όσα σχετικά με τη Μονή βρίσκονταν κατάσπαρτα σε διάφορα

---

7. Για τα έργα αυτά βλ. Εφραίμ Αθηναίου, *Η περιγραφή της Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής του Κύκκου*, Ενετία 1751· Του ιδίου, *Τυπική Διάταξις ως εύρηται της κατά την νήσον Κύπρον Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου Μαχαιράδος*, Ενετία 1756· Αθανάσιου Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά*, τ. Α΄, Αθήνα 1890· Ιωάννη Χατζηιωάννου, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου Πρεσβυτέρου Μοναχού και Εγκλείστου*, Αλεξάνδρεια 1914.

8. Για τα δύο αυτά μοναστήρια βλ. Ιωάννη Συκουτρή, «Αγία Θέκλα», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 30-35· «Άγιος Μηνάς», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 121-130.

9. Κατάλογο με το συγγραφικό έργο του Νεοκλή Κυριαζή, όπου και οι σχετικές αναφορές στις μοναστηριολογικές μελέτες του, δημοσίευσε ο Μιχαήλ Μιχαηλίδης, «Βιβλιογραφία Ν.Γ. Κυριαζή και ευρετήριον συγγραφέων των "Κυπριακών Χρονικών"», *Κυπριακαί Σπουδαί* 46 (1982) 11-27. Για το αυτοτελές έργο του βλ. Νεοκλή Κυριαζή, *Τα Μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950.

10. Κατάλογο των μελετών και των εκδόσεων του Λοΐζου Φιλίππου δημοσίευσε ο Αντρέας Φυλακτού, «Βιβλιογραφία Λοΐζου Φιλίππου», στον τόμο: Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, σ. ιε΄-κδ΄.

συγγράμματα και εμπλούτισε με αναφορές για την ιστορία της από τη ζωντανή παράδοση της περιοχής[11].

Την ίδια περίπου περίοδο, κατά τα έτη 1946 και 1947, ο Κληρίδης άρχισε να δημοσιεύει σειρά άρθρων στο περιοδικό «Κυπριόπουλο», που αναφέρονταν στους θρύλους και τις παραδόσεις των μεγάλων μοναστηριών του νησιού[12]. Διαπιστώνοντας δε, ότι το εγχείρημά του είχε γίνει δεκτό με μεγάλο ενδιαφέρον από τους εκπαιδευτικούς της εποχής, οι οποίοι ανέτρεχαν στα δημοσιεύματά του, για να πληροφορηθούν τα σχετικά και να ενημερώσουν τους μαθητές τους, είτε στα πλαίσια των σχολικών μαθημάτων, είτε των εκδρομικών εξορμήσεών τους, προχώρησε σε επεξεργασία του υλικού του και εξέδωσε, το 1952, το βιβλίο «Μοναστήρια στην Κύπρο - Θρύλοι και Παραδόσεις». Η πρώτη αυτή έκδοση έγινε δεκτή με ενθουσιασμό και σε σύντομο χρονικό διάστημα εξαντλήθηκε, με αποτέλεσμα ο Κληρίδης να την επανεκδώσει, το 1958, εμπλουτισμένη με την προσθήκη ασπρόμαυρων φωτογραφιών.

Σε αυτήν περιλαμβάνονται αναφορές σε δέκα μοναστήρια του νησιού, που ο Κληρίδης θεώρησε ως τα σημαντικότερα θρησκευτικά κέντρα των κατοίκων. Πρόκειται για αυτά του Αποστόλου Βαρνάβα, του Αγίου Ηρακλειδίου, του Σταυροβουνίου, του Κύκκου, του Μαχαιρά, του Χρυσοστόμου, του Αγίου Νεοφύτου, της Χρυσορρογιάτισσας, της Τροοδίτισσας και του Αποστόλου Ανδρέα, οκτώ από τα οποία την περίοδο αυτή ήταν σε λειτουργία και στελεχωμένα από ανδρώες αδελφότητες, ένα, του Αποστόλου Ανδρέα, αποτελούσε παγκύπριο προσκύνημα, και ένα, του Αγίου Ηρακλειδίου, ήταν μεν εγκαταλελειμμένο, αλλά έχαιρε παγκύπριας φήμης[13].

Δέκα χρόνια αργότερα, το 1968, ο Κληρίδης προχώρησε στην έκδοση και ενός δεύτερου τόμου για τα κυπριακά μοναστήρια με τίτλο «25 Μοναστήρια στην Κύπρο», που παρουσίασε σε είκοσι πέντε ξεχωριστά κεφάλαια. Ένα από τα μοναστήρια, που περιλαμβάνονται στον τόμο, αυτό του Αγίου Ηρακλειδίου, είχε παρουσιαστεί και στο προηγούμενο βιβλίο. Ο Κληρίδης, όμως, έχοντας επισημάνει καινούργια στοιχεία, συμπλήρωσε τα όσα είχε γράψει, κάτω από την επίδραση και του γεγονότος ότι στο μεταξύ το μοναστήρι είχε επαναλειτουργήσει ως γυναικείο,

11. *Συμβολή στην ιστορία της Πιτσιλιάς. Η Μονή του Μεγάλου Αγρού*, Λευκωσία 1948. Το έργο αυτό επανέκδωσε πριν από μερικά χρόνια ο Σύλλογος Αποφοίτων Αγρού.

12. Βλ. «Μοναστήρια στην Κύπρο», *Κυπριόπουλο* 2 (1946) 6-7, 17-18, 33, 44-45, 68-69, 81-82, 93-94, 104-105, 115, 126, 3 (1947)12-13, 28, 43, όπου παρουσιάζεται η ιστορία των Μονών Μαχαιρά, Αγίου Νεοφύτου, Σταυροβουνίου και Χρυσοστόμου.

13. *Μοναστήρια στην Κύπρο. Θρύλοι και παραδόσεις*, Λευκωσία 1952 (β΄ έκδοση, Λευκωσία 1958).

ύστερα από πολύχρονη εγκατάλειψη.

Στο σύνολό τους τα μοναστήρια αυτά βρίσκονταν, όπως και εκείνα που είχε παρουσιάσει στο πρώτο βιβλίο, διάσπαρτα στο νησί και, είτε ήταν εγκαταλελειμμένα, είτε αποτελούσαν ενοριακούς ναούς διαφόρων κοινοτήτων. Τη φορά αυτή, αξιοποιώντας παλαιότερα μελετήματα, είτε του ιδίου, είτε και άλλων πρωτοπόρων ερευνητών, επέμενε στην παράθεση ιστορικών στοιχείων, κάτι που δεν είχε πράξει προηγουμένως. Επίσης, έδωσε έμφαση στην προβολή του αναγεννητικού ρόλου των μοναστηριών, ως κέντρων διαφύλαξης των ελληνικών γραμμάτων και των τεχνών, και παρουσίασε τη μεγάλη συμβολή τους στη διάσωση της συνέχειας του Ελληνισμού, κατά τις δύσκολες περιόδους της ξένης κατοχής. Ακόμη, επεσήμαινε το γεγονός, ότι πολλά από αυτά αποτελούσαν «αληθινά μνημεία βυζαντινής τέχνης», γεγονός το οποίο επιβεβαιώθηκε στις μέρες μας με τη συμπερίληψη ορισμένων, όπως του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, του Αγίου Νικολάου της Στέγης, της Παναγίας του Ἀρακα και της Παναγίας της Ασίνου, στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο[14].

Ὁπως αναφέρει στον πρόλογο του τελευταίου βιβλίου του, βασική επιδίωξή του ήταν να συμβάλει στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των αναγνωστών του, προσφέροντας εκδόσεις, οι οποίες θα επικεντρώνονταν στην παρουσίαση των θρύλων και των παραδόσεων του τόπου, και θα ενίσχυαν τα λαϊκά έθιμα, που καθοδηγούν την πορεία της ζωής. Επεξηγούσε δε, εμβόλιμα σε διάφορα σημεία των κειμένων του, ότι οι θρύλοι και οι παραδόσεις, που διασώθηκαν ανάμεσα στους κατοίκους, ήταν οι βασικοί πυλώνες της διαφύλαξης της ελληνορθόδοξης συνείδησής τους, γι' αυτό και θεωρούσε υποχρέωσή του την καταγραφή και διάσωσή τους. Προσέθετε ακόμη, ότι δεν είχε επιδιώξει να συγγράψει τα έργα του με βάση την αυστηρή επιστημονική έρευνα, αφού κύριος στόχος του ήταν να αποτελέσουν «ένα ευχάριστο ανάγνωσμα μεγάλων και μικρών»[15]. Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι η απουσία αναφοράς στις πηγές, από όπου αντλεί τις πληροφορίες του, προκαλεί ενίοτε δυσκολίες στον αυστηρό μελετητή, που αναζητεί την ιστορική εξακρίβωση για επιβεβαίωση των όσων δημοσιεύονται.

Στα χρόνια που ακολούθησαν ο Κληρίδης εξέδωσε ακόμη ένα αυτοτελές σχετικό βιβλίο, το 1963, που αφορά στην κυπριακή μοναστηριολογία, αυτό για τη

14. *25 Μοναστήρια στην Κύπρο*, Λευκωσία 1968. Για τις εκκλησίες της Κύπρου, που περιλαμβάνονται στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ουνέσκο βλ. Κυπριακής Εθνικής Επιτροπής Unesco (έκδ.), *Μνημεία και χώροι Παγκόσμιας Κληρονομιάς στην Κύπρο*, Λευκωσία 2012.

15. *25 Μοναστήρια στην Κύπρο*, ό.π., σ. 3. Ὁπως είναι γνωστό, τα δύο αυτά, μοναδικά για την κυπριακή μοναστηριολογία, βιβλία του Νέαρχου Κληρίδη, επανεκδόθηκαν, το 2015, σε ένα ενιαίο τόμο από το νεοϊδρυθέν Πολιτιστικό Ἱδρυμα «Νέαρχος Κληρίδης», με επιμέλεια του Ανδρέα Σοφοκλέους.

Μονή του Αγίου Μάμα της Μόρφου[16]. Πληροφορίες βέβαια για τα κυπριακά μοναστήρια δημοσίευσε διάσπαρτες και σε άλλα βιβλία του, όπως στο «Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου», που εξέδωσε το 1961[17], και αλλού. Ακόμη εντοπίζονται στο περιοδικό «Τάιμς οφ Σάιπρους», στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ολιγοσέλιδες σχετικές μελέτες του, όπως για τις Μονές της Καντάρας και του Αντιφωνητή[18]. Το γεγονός ότι σήμερα οι προαναφερθείσες Μονές βρίσκονται σε περιοχές, που έχουν καταληφθεί από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής του 1974, προσδίδει στις εργασίες αυτές ιδιάζουσα σημασία.

Εξίσου σημαντική με το ανωτέρω έργο για την κυπριακή μοναστηριολογία υπήρξε και η ενασχόληση του Κληρίδη με την καταγραφή των εκκλησιαστικών παραδόσεων των Κυπρίων. Δημοσίευσε για τον λόγο αυτό αρκετά άρθρα, που αφορούν, τόσο σε έθιμα του κύκλου της ζωής, όσο και σε έθιμα του εκκλησιαστικού εορτολογίου. Από τη μελέτη τους διαπιστώνουμε για άλλη μια φορά ότι η ιδιότητα του εκπαιδευτικού, που στοχεύει στην πνευματική καλλιέργεια του αναγνώστη, υπερτερεί αυτής του αυστηρού καταγραφέα, ο οποίος θα σημειώσει με λεπτομέρεια από πού αντλεί τις πηγές του, το όνομα, την ηλικία και τη μόρφωση του αφηγητή του, την περιοχή διαμονής του και πολλά άλλα. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στη μελέτη «Ο Άγιος Σπυρίδων και τα έργα του», που δημοσίευσε το 1958, δημιουργείται σύγχυση κατά πόσο πράγματι τα όσα περιλαμβάνονται αποτελούν τοπικές παραδόσεις, ή αν απλώς, για τους προαναφερθέντες λόγους, ο χαλκέντερος αυτός μελετητής μεταγλώτισσε στη δημοτική τα διάφορα ιστορικά γεγονότα, που είναι γνωστά από τον βίο του Αγίου[19].

Οι μελέτες του Κληρίδη για τις τοπικές εκκλησιαστικές παραδόσεις διαχωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει ένα μικρό αριθμό, που πληρούν αυστηρά επιστημονικά κριτήρια, όπως αυτές για την τοποθεσία της αρχαίας κωμόπολης της Λαμπαδούς, με την οποία συνδέονται οι Άγιοι Ηρακλείδιος και Ιωάννης ο Λαμπαδιστής, και η ομώνυμη Μονή του, καθώς και

16. *Ο Μεγαλομάρτυρας Άγιος Μάμας*, Μόρφου 1963.

17. *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία 1961. Ας σημειωθεί ότι και το έργο αυτό επανεκδόθηκε με επιμέλεια του Ανδρέα Σοφοκλέους από το Πολιτιστικό Ίδρυμα «Νέαρχος Κληρίδης».

18. «Το μοναστήρι της Καντάρας και το δράμα των μοναχών», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 26 (1958) 56-57· «Το μοναστήρι του Αντιφωνητή», *Κυπριακοί Καιροί* 130 (1961) 18.

19. «Ο Άγιος Σπυρίδων και τα έργα του», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 15 (1958) 74-75, 16 (1958) 70-71, 17 (1958) 68 (εξεδόθη και σε ανάτυπο). Για το συναξάρι του Αγίου βλ. Ιεράς Μητροπόλεως Τριμυθούντος (έκδ.), *Βίος του Αγίου και Θαυματουργού Σπυρίδωνος Επισκόπου Τριμυθούντος*, επιμ. Αρχιμανδρίτη Γρηγόριου Ιωαννίδη, Λευκωσία 2015.

για τους τοπικούς Αγίους του νησιού, που φέρουν το όνομα Δημητριανός[20]. Οι υπόλοιπες, που είναι και οι περισσότερες, είναι ολιγοσέλιδες, γραμμένες με εκλαϊκευτικό τρόπο, και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων. Δημοσιεύτηκαν δε σε ένα μεγάλο αριθμό εντύπων, όπως στα περιοδικά «Κυπριακά Γράμματα», «Συνεργαστιστής», «Αγών», «Ελληνική Κύπρος», «Τάιμς οφ Σάιπρους» και «Δελτίο του Εκδρομικού Ομίλου Λευκωσίας», καθώς και στις εφημερίδες «Εκκλησιαστική Ζωή», «Εκκλησιαστικό Βήμα» και «Ελευθερία».

Μια μεγάλη ομάδα των μελετών αυτών αφορά στα λαογραφικά των μηνών, στα οποία ο Κληρίδης επικεντρώνει το ενδιαφέρον του, κυρίως, στους εορταζόμενους Αγίους και στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές και στα έθιμά τους, που σχετίζονται με τον καθένα από τους μήνες του χρόνου[21]. Αρκετές άλλες αφορούν σε θέματα, που έχουν αντικείμενό τους πτυχές του λαϊκού θρησκευτικού βίου, όπως αυτές που αφορούν στα έθιμα του Πάσχα[22], των Χριστουγέννων[23], της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων[24], της γιορτής του Αγίου Λαζάρου[25], της Υπαπαντής[26],

20. «Πού βρισκόταν η Λαμπαδού», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 131-135· «Είναι 3 οι Άγιοι Δημητριανοί στην Κύπρο;», *Κυπριακαί Σπουδαί* 27 (1963) 137-151.

21. «Λαογραφία διαφόρων μηνών. Ιανουάριος - Γεννάρης, Φεβρουάριος», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 41-47· «Λαογραφία διαφόρων μηνών. Μάρτιος, Απρίλιος», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 198-205· «Λαογραφία διαφόρων μηνών. Μάιος, Ιούνιος», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 220-222· «Λαογραφία διαφόρων μηνών. Ιούλιος, Αύγουστος, Σεπτέμβριος», *Κυπριακά Χρονικά* 4 (1926) 199-201· «Από τη λαογραφία μας. Ο μήνας Αύγουστος», *Συνεργατιστής* 23 (1963) 51-52· «Από τη λαογραφία μας. Ο μήνας Σεπτέμβριος», *Συνεργατιστής* 24 (1963) 37-38· «Από τη λαογραφία μας. Ο μήνας Οκτώβριος», *Συνεργατιστής* 25 (1963) 46-47· «Λαογραφικά θέματα. Ο Νοέμβριος μήνας στη λαογραφία», *Αγών* 5 (1963) 31-32· «Ο μήνας Δεκέμβρης στη λαογραφία», *Αγών* 6 (1963) 63-64· «Ο Φεβρουάριος στη λαογραφία», *Κυπριακοί Καιροί* 133 (1962) 15-16· «Ο Απρίλης και ο Μάης στη λαογραφία», *Κυπριακοί Καιροί* 140 (1962) 23-24.

22. «Πασχαλινά έθιμα στην Κύπρο», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 21 (1958) 20-21· «Λαμπριάτικα έθιμα στην Κύπρο», *Κυπριακοί Καιροί* 113 (1961) 19-20· «Πασχαλινά Έθιμα στην Κύπρο», *Εκκλησιαστική Ζωή*, 15.4.1961, 1.5.1961, 15.5.1961,1.6.1961· «Κυπριακά Έθιμα της Λαμπρής», *Συνεργατιστής* 19 (1963) 37-38.

23. «Χριστουγεννιάτικα έθιμα στην Κύπρο», *Αγών* 6 (1963) 21-22.

24. «Πρωτοχρονιά και Φώτα στο νησί μας», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 14 (1957) 23-24.

25. «Η γιορτή του Αγίου Λαζάρου στην Κύπρο», *Κυπριακοί Καιροί* 113 (1961) 21.

26. «Η γιορτή της Υπαπαντής και η γιορτή της μάνας», *Κυπριακοί Καιροί* 132 (1962) 53.

της Καθαράς Δευτέρας[27], της Αποκριάς[28], καθώς και των σχετικών με τη διαπόμπευση του Ιούδα[29], τους ιερείς και τα βαπτιστικά ονόματα[30], και τη θρησκευτικότητα και το θρησκευτικό ιδεώδες των κατοίκων[31].

Ακόμη, μερικές από τις μελέτες του αναφέρονται στις λαϊκές αντιλήψεις για την προστασία, που παρείχαν στον αγροτικό και κτηνοτροφικό κόσμο της Κύπρου συγκεκριμένοι Άγιοι, όπως οι προστάτες των αμπελουργών Άγιος Τύχων και των βοσκών Άγιος Μάμας, ή για τη σχέση ορισμένων άλλων με τις τοπικές κοινωνίες, όπως του Αγίου Δημητριανού με την περιοχή της Ταμασού[32]. Επίσης, ορισμένες από τις μελέτες του σχετίζονται με λαϊκές παραδόσεις για τη διάδοση του Χριστιανισμού και τη διαδρομή των Αποστόλων κατά την ιεραποστολική τους πορεία στο νησί, την επίσκεψή της Αγίας Ελένης, ύστερα από τη μετάβασή της στα Ιεροσόλυμα και την εύρεση του Τιμίου Σταυρού, ή με σπουδαία προσκυνήματα και με μνημεία του τόπου, όπως τη Μονή Κύκκου και τη λεγόμενη φυλακή της Αγίας Αικατερίνης[33].

Είναι αξιοσημείωτο ότι μια άλλη ομάδα μελετών του Νέαρχου Κληρίδη έχουν στο επίκεντρό τους την περιοχή της καταγωγής του, την Πιτσιλιά, και αποτελούν, προφανώς, απαύγασμα προσωπικών βιωμάτων του. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται αυτές για τα πασχαλινά και τα χριστουγεννιάτικα έθιμα στην

27. «Η Δευτέρα της Καθαράς», *Κυπριακοί Καιροί* 141 (1963) 66.

28. «Αποκριάτικα έθιμα στην Κύπρο», *Ελευθερία,* 11.2.1961, 12.2.1961.

29. «Ένα έθιμο που έσβησε. Η διαπόμπευση του Ιούδα», *Κυπριακά Γράμματα* 16 (1951) 154-155.

30. «Παπάδες και βαφτιστικά ονόματα», *Εκκλησιαστικό Βήμα*, 8.4.1954.

31. «Το θρησκευτικό ιδεώδες των Κυπρίων διά μέσου των αιώνων», *Ελληνική Κύπρος* 2 (1949) 16, 3 (1949) 9, 22, 4 (1949) 19, 5 (1949) 18, 22· «Η θρησκευτικότητα των Κυπρίων διά μέσου των αιώνων», *Αγών* 2 (1963) 41, 53.

32. «Κύπριοι Άγιοι. Ο Άγιος Τύχων, ο προστάτης των αμπελουργών», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 33 (1958) 57, 43 (1959) 55-56, 44 (1959) 45, 45 (1959) 56-57, 46 (1959) 82· «Κύπριοι Άγιοι. Ο Άγιος Μάμας», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 51 (1959) 45, 52 (1959) 45-46· «Ο Κύπριος Άγιος Δημητριανός», *Δελτίο Εκδρομικού Ομίλου Λευκωσίας* 24 (1949) 11-12.

33. «Επί τα ίχνη των Αποστόλων», *Κυπριακά Χρονικά* 4 (1926) 243-244· «Η Αγία Ελένη στα Ιεροσόλυμα και στην Κύπρο», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 22 (1958) 69-71, 23 (1958) 70-71, 24 (1958) 51-52, 78-79 (εξεδόθη και σε ανάτυπο)· «Εκεί όπου θα στηθεί το μνημείο του κυπριακού αγώνα. Το θρονί της Παναγίας», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 50 (1959) 17· «Οι φυλακές της Αγίας Αικατερίνης», *Δελτίο Εκδρομικού Ομίλου Λευκωσίας* 20 (1949) 5, 13.

περιοχή[34], καθώς και για τη λιτανεία των εικόνων στη γενέτειρά του, Αγρό[35]. Αξίζει ακόμη να αναφερθεί ότι ο σπουδαίος αυτός δάσκαλος ασχολήθηκε με θέματα, που σχετίζονται με ιστορικές και θεωρητικές πτυχές των εκκλησιαστικών παραδόσεων, όπως για παράδειγμα για τον θεσμό της Εθναρχίας, τη σημασία των εθνικών παραδόσεων και των εθίμων, και την αναγκαιότητα να ζει κανείς σύμφωνα με τον τρόπο ζωής των πατέρων του[36].

Εκτός από τις ανωτέρω μελέτες, ο Κληρίδης δημοσίευσε εκκλησιαστικές τοπικές παραδόσεις και σε ορισμένες από τις αυτοτελείς εκδόσεις του. Για παράδειγμα, στο πολύ σπουδαίο βιβλίο του «Θρύλοι και Παραδόσεις της Κύπρου», που εξέδωσε το 1954, καταγράφει τις σχετικές για τον τρόπο, που γλύτωσε ο διάβολος από τον κατακλυσμό, για τους θαυματουργούς λίθους στις κορυφές του Τροόδους, της Παπούτσας και του Μαχαιρά, που η μετακίνησή τους προκαλούσε βροχή σε καιρό ανομβρίας, καθώς και για πολλούς Αγίους και θαυματουργές εικόνες από διάφορα μέρη της Κύπρου[37]. Παρόμοιες παραδόσεις περιλαμβάνονται και στην Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου, καθώς και στην έκδοση για την αρχαία πολιτεία της Ταμασού και τους τοπικούς Αγίους[38], όπως και στα σχολικά βιβλία, τα οποία εξέδιδε κατά την Αγγλοκρατία και στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας και σε μια εποχή, κατά την οποία απουσίαζαν οι συστηματικές κυπρολογικές μελέτες[39].

Ο Νέαρχος Κληρίδης εργάστηκε για χρόνια με ιδιαίτερο ζήλο για την καταγραφή της ιστορίας των κυπριακών Μονών και της εκκλησιαστικής παράδοσης

34. «Πασχαλινά έθιμα στην Πιτσιλιά», *Ελευθερία*, 28.4.1951, 3.5.1951· «Χριστουγεννιάτικα έθιμα στην Πιτσιλιά», *Ελευθερία*, 25.12.1953.

35. «Λιτανεία εικόνων στον Αγρό», *Κυπριακοί Καιροί* 114 (1961) 52.

36. «Ο θεσμός της Εθναρχίας στην Κύπρο», *Τάιμς οφ Σάιπρους* 23 (1958) 18-20, 79· «Η σημασία των εθνικών μας παραδόσεων και εθίμων», *Ελευθερία*, 5.4.1951· «Το ζην κατά τα πάτρια», *Ελληνική Κύπρος* 41 (1952) 152.

37. *Θρύλοι και Παραδόσεις της Κύπρου*, Λευκωσία 1954.

38. Πρόκειται για τα βιβλία: *Εγχειρίδιον Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, Λευκωσία 1956· *Η αρχαία πολιτεία της Ταμασσού στα προ και μετά Χριστόν χρόνια. Η Ταμασσός τόπος Αγίων. Ο Άγιος Δημητριανός, επίσκοπος Ταμασσού*, Λευκωσία 1963.

39. Τέτοια βιβλία είναι τα *Μαθήματα Ιστορίας για την Ε΄ Δημοτικού*, Λευκωσία 1960· *Μαθήματα Ιστορίας για την Ε΄ Δημοτικού*, Λευκωσία 1960· *Μαθήματα Ιστορίας για την ΣΤ΄ Δημοτικού*, Λευκωσία 1960· *Εκκλησιαστική Ιστορία για την Ε΄ Δημοτικού*, Λευκωσία 1961, και άλλα.

των Κυπρίων, επιτελώντας εθνικό έργο και διασώζοντας από τη λήθη θρύλους και παραδόσεις, και σημαντικές πτυχές του λαϊκού πολιτισμού του τόπου. Η επανέκδοση του εξαντλημένου από χρόνια έργου του από το νεοσυσταθέν Πολιτιστικό Ίδρυμα «Νέαρχος Κληρίδης» καθιστά πλέον δυνατή την αξιοποίηση και την ευρύτερη διάδοσή του και ευχόμαστε από καρδιάς η προσπάθεια αυτή να προχωρήσει, εκτός από τις αυτοτελείς εκδόσεις, και στα διάσπαρτα σε εφημερίδες και περιοδικά εξαιρετικού ενδιαφέροντος άρθρα και μελετήματά του.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: Πολιτιστικού Ιδρύματος Νέαρχου Κληρίδη (έκδ.), *Συνέδριο για τη ζωή και το έργο του Νέαρχου Κ. Κληρίδη. 125 χρόνια από τη γέννησή του. Πρακτικά Συνεδρίου 2017, Μάρτιος 2017*, Λευκωσία 2017, σ. 56-65.